

Kielisosiologiaa

MAGDALENA JAAKKOLA *Språkgränsen.*
En studie i tvåspråkighetens sociologi.
Aldus/Bonniers, Malmö 1973. 143 s.

Vaikka Saussuresta alkaen kielen sosiaalisuutta on aksiomaattisesti korostettu, ajoittuvat kieltä sosiaalisesta näkökulmasta tarkastelevat tutkimukset aivan viime vuosikymmeniin, sosiologian suosion yleiseen nousuun. Meillä varsinaiset sosiolingvistiset tutkimukset ovat vieläkin myöhempiä. On kuitenkin huomattava, että kieliyhteisöisiin seikkoihin pohjaava argumentaatio on alusta alkaen ollut murteentutkimuksen tavanomaista arseenaalia, vaikkei tulkintojen yhteisöpohjaisuutta olekaan ollut tapana julistuksenomaisesti korostaa. Kun sitten kielen sinänsä itsestään selvää sosiaalisuutta alettiin tähdentää, sille annettiin joskus kummallisiakin tulkintoja. Vain muutama vuosi sitten esitettiin tämän lehden palstoilla ns. sosiaalimurteen ja ns. pai-

kallismurteen suhde komplementaariksi (Vir. 1/1969 s. 49—). Sen mukaan siis paikallismurteemme olisivat todella ainoalaatuisia, ihmisistä riippumattomia paikallisia elementtejä kuten esim. pinnanmuodostus, floora, fauna jne. Harhan on aiheuttanut paikallismurteiden kannattajaväestön sosiaalinen tasakoosteisuus; paikallisuus tai alueellisuus on tietenkin seurausta yleisen liikkuvuuden vähyydestä.

Suomalaisen sosiolingvistiikan synty on liittynyt kiinteästi laajaan suomalais-ruotsalaiseen tutkimushankkeeseen, joka on Ruotsin Tornionjokilaaksossa pyrkinyt selvittämään moniulotteisesti valtiollisen rajan vaikutusta alkuaan verrattain yhtenäiseen kulttuurialueeseen. Tutkimusryhmän uuttimpiin on kuulunut Magdalena Jaakkola, jonka ensimmäinen, jo 1969 valmistunut tutkimus käsitteli kielen erikoistumista Ruotsin Tornionjokilaaksossa. Nyt esiteltävä teos on alkuaan lisenasiaatin väitöskirja (1972) ja nähdäkseni synteesi Jaakkolan tähän mennessä Tornionjokilaaksossa tekemistä tutkimuksista. Se että teos on ilmestynyt nyt ruotsiksi, on monellakin tavoin merkittävää.

Jaakkolan teoreettisena lähtökohtana on alkuaan Charles Fergusonin (1959) lanseeraama diglossian käsite tai malli. Sillä tarkoitetaan sellaista yhteisöllistä tilannetta, jossa eri kielet tai, kuten myöhemmin on myös tulkittu, samankin kielen erilaiset variantit ovat erikoistuneet erilaisiin tehtäviin ja käyttöyhteyksiin. Karkeasti sanoen Jaakkola pyrkii seuraavien ilmiöiden selvittämiseen: 1) Millaisena kahden kielen rinnakkaisuus esiintyy yhteisössä ja yksilössä? 2) Miten valtakunnan poliittinen johto on suhtautunut kielikysymykseen, ja millaisia seurauksia kielipoliittisista toimista on Tornionjokilaaksossa ollut? 3) Miten yhteiskunnassa tapahtuneet rakennemuutokset ovat vaikuttaneet eri kieliryhmien elämään? 4) Kuinka erilainen kielitaito on vaikuttanut yksilöiden elämään, ja millainen on kielitaidon prognoosiarvo mui-

hin sosiaalisiin tekijöihin nähden? Historioiva jakso, joka käsittelee Ruotsin kielipolitiikkaa erityisesti Tornionjokilaakson suhteiden kannalta ja kieliryhmien keskinäisen suhteen kehitystä Tornionjokilaaksossa, perustuu ensisijaisesti aiemmin tehtyihin tutkimuksiin, mutta jossain määrin myös alkuperäiseen arkitomateriaaliin. Jos edeltäjien tutkimukset yhtäältä ovat tasoittaneet tietä Jaakkolan tutkimuksen tälle jaksolle, niin toisaalta sen hankalammalta on varmaan tuntunut Ruotsin väestönlaskennan erikoinen suhtautuminen kansalaisten äidinkieleen; sitä ei yleensä noteerata lainkaan. Tuorein Tornionjokilaakson kielisuhteita valaiseva laskenta on vuodesta 1930 (!), ja siinä väestö luokitellaan, ei kielen vaan heimon (!?) mukaan. Jaakkolan esitys kielipolitiikasta ja kielisuhteiden kehityksestä on tiivistä, olennaiseen rajoittuvaa ja aiempiin tutkimustuloksiin teräviä lisähavaintoja tuovaa.

Tutkimuksen pääpaino on kenttätyöhön perustuvassa materiaalisissa ja siis tämän hetken olojen analyysissa. Tutkittavana on ollut kuusi Ylitornion kunnan kylää. Näistä neljä on jokivarren »rintakylä» (Matarenjä ja Haapakylä, jotka muodostavat taajaman, sekä Kuivakangas ja Juoksenki) ja kaksi sisämaan »erämaakylää» (Rantajärvi ja Aapua). Kylissä asui vuonna 1965 65 % koko kunnan asukkaista. Kylistä haastateltiin joka seitsemäs 15—69-vuotiaista, yhteensä 347 henkeä. Populaation sosiaalinen profiili on tutkittu tarkasti, mm. seuraavat jakaumat on mitattu: sukupuoli, ikä, koulutus, paikkalaanpysyvyys ja työala. Yhteisön kielellinen kuva on sellainen, että valtaosa väestöstä on enemmän tai vähemmän kaksikielistä; yksikieliseksi itsensä lukevia on koko populaatiossa vain 15: näistä suomalaisia 3 ja ruotsalaisia 12. Useimmat haastatelluista pitivät itseään kaksikielisinä. Suomea paremmin osaavia olivat vanhimmat ikäryhmät ja erämaakylät (Aapua ja Rantajärvi) ja ruotsia paremmin osaavia tai kaksikielisiä nuoremmat ikäluokat ja Matarengin

—Haapakylän taajama (s. 61—64).

Kielten käyttöyhteyksien eriytmistä on mitattu lukuisin erilaisin testein ja tulokset ilmaistu selkein asteikoin. Ero yksityiselämän ja virallisissa yhteyksissä käytetyn kielen välillä on ilmeinen. Kun esim. haastatelluista yli 60 % puhuu äitinsä kanssa ja yli 50 % aviopuolisonsa kanssa suomea, niin suomen käytön osuus esim. työssä on vain vajaat 10 %, liiketoimissa vajaat 20 %, yhdistyksissä kymmenkunta prosenttia, enin osa laskee ruotsiksi mutta rukoilee suomeksi jne. (s. 69—). Suomi on ennen muuta ruumiillisen työn kieli ja ruotsi hallinnon, yhdistyselämän ja henkisten tehtävien kieli; poikkeuksen tekee vain uskonnollinen elämä, jota hallitsevan lestadiolaisuuden kieli perinteisesti on suomi. Luonteenomaista Ruotsin Tornionjokilaakson suomelle on ennen muuta se, että se on suullisesti elävä kieli.

Yllättävää — ainakin minulle — oli se, ettei jonkin kielen lukemisen taito ilman muuta merkitse toisen kielen lukemisen taitoa: hyvin suomea katsoo puhuvansa 67 % populaatiosta, mutta hyvin lukea osaa vain 16 % ja hyvin kirjoittaa 11 %. Vastaavasti vain 4 % ei osaa lainkaan puhua suomea, 18 % ei pysty sitä lainkaan lukemaan ja peräti 36 % ei pysty kirjoittamaan suomea. Juuri nämä seikat ovat eristäneet tutkittavan alueen suomenkielisen väestön Suomessa tapahtuneesta kielen kehityksestä, ja juuri tämän vuoksi Tornionjokilaakson suomalaiset ovat ratkaisevasti huonommassa asemassa kuin esim. Suomesta siirtolaisina tulleet, jotka sentään pystyvät lukemaan äidinkielellään kirjoitettua tekstiä. Jaakkolan päätelmät sikäläisen suomen kielen luonteesta perustuvat oikeastaan vain yhteen sanatestiin ja joukkoon hajahavain-toja, mutta tulokset vaikuttavat uskottavilta ja osoittavat yksitulkintaisesti sen, että kaikkien Ruotsin Tornionjokilaakson suomen kielen normitusta koskevien tutkimusten suhteutustaustaksi on otettava sikäläinen murre; niin omaleimaiseksi ja -normiseksi se on jo eriytynyt (s. 85—90).

Esim. yleisen kehityksen vaatima ja synnyttämä uudissanasto on sellaisenaan lainattu ruotsista, mikä on yhä loitontanut sikäläistä suomea Suomen kirjakielestä, mutta myös Suomen puoleisista sisarmurteista. Suomalaisnuoret väittävätkin Ruotsin Tornionjokilaakson nuorten puhuvan suomea kuin »vanhat äijät». Kaikkienensa Jaakkola toteaa, että eriytyminen on tehnyt Ruotsin Tornionjokilaakson suomesta suullisen, perhepiirin kielen, joka lisäksi on sekakieltä ja suomalaisaineisiltaan vanhakantaista.

Kielten tehtävämukaisella erikoistumisella on ollut ja on yhä monia ja syvälle yhteisöön käyviä seurauksia. Mm. tähän asti varsin yksipuolisesti nähty puolikielisyys on itse asiassa varsin moni-ilmeinen ja -ulottuvuuskas ilmiö. Diglossisen järjestelmän sisäistänyt ihminen on aina puolikielinen oman yhteisönsä ulkopuolella ja yksikielisen kanssa viestiessään omassakin yhteisössään, koska hän tällöin joutuu käyttämään jompaakumpaa kieltä sille kuulumattomassa tehtävässä. Kiintoisaa on myös se, että ns. kaksikieliset osoittautuivat käännoesteissä jompaakumpaa kieltä pääkielenään pitäviä heikommiksi. Tärkein ja yksilön kannalta epäilyksittä kipein eriytymisen seuraus on se, että kielellinen kyvykkyys vaikuttaa ratkaisevasti yksilön sijoittumiseen jäsentyneen yhteisön ryhmiin ja mahdollisuuksiin hyödyntää yhteisön tarjoamia palveluja. Hallintojärjestelmän kanonisoima ruotsi ja sen taito — ei siis auttava kaksikielisyys, kuten kaksikielisyysalueella odottaisi — on varmin tae sijoittumisesta sosiaalisen asteikon yläpäähän, ja mitä vähäisemmäksi ruotsin taito käy, sen varmemmin on jäätävä sosiaaliasteikon alimmille portaille ja tyydyttävä niihin yhteisön tarjoamiin verraten vähäisiin palveluihin, jotka eivät ole sidoksissa kieleen. Suomalaisen aktiivius onkin kanavoitunut urheilun ja uskonnollisen elämän (lestadiolaisuus) pariin. Siitä huolimatta, että lähes yksimielisesti (86 %) oltiin sitä mieltä, että suomen kielen tulisi säilyä Ruotsin Tornionjokilaaksossa

(s. 137), on suhtautuminen suomen opetuksen ja erityisesti sen lisäämiseen diffuusua. Kun haastateltujen vanhemmista 36 % toivoi lastensa oppivan ja osaavan paremmin ruotsia kuin suomea, esitti vastaavan toiveen tutkittavasta populaatiosta (johon siis sisältyi myös nuorempaa joukkoa) 61 %. Vaikka yleisäsenne on siis jo näin selvä ja ilmeisesti yhä selvemmin ruotsin kielen hyväksi muuttuva, on kuitenkin huomattava, että peräti 83 % vanhemmista toivoi lasten oppivan myös suomea.

Ruotsinnoksen läpi näkyy hyvin Jaakkolan konkreettinen, iskevä tyyli — itse ruotsinnoksesta en sen sijaan rohkene sanoa mitään. Epäselvästä ilmaisusta johtuvaa näennäisproblematiikkaa ei siis Jaakkolan teoksessa ole. Yhdestä termistä tekee mieleni kuitenkin huomauttaa. Jaakkola ja hänen jälkeensä eräät saman alueen ongelmista kirjoittaneet käyttävät tutkimansa alueen suomalaisväestöä tarkoittaen termiä *vähemmistö*. Koko Ruotsin ja vieläpä Norrbottenin läänin näkökulmasta suomalainen väestönosa on vähemmistö, mutta itse tutkimusalueella suomalaiset ovat olleet ja ovat yhä enemmistönä, seikka joka antaa Jaakkolan saamille tuloksille aika karmean lisävalöörin. Jaakkolan tekstistä *vähemmistö*-termin suhteutustausta (Norrbottenin läänin väestö) kyllä välillisesti ilmenee, mutta jo hänen seuraajansa käyttelivät tätä merkitykseltään kontekstisidonnaista sanaa suruttomasti väärin (taulukot osoittavat suomenkieliset enemmistöksi, mutta tekstissä näitä nimitetään vähemmistöksi). Termi *vähemmistö* näyttääkin sosiologian slangissa yleisesti kehittyvän sortettua ryhmää tarkoittavaksi, oli tämän ryhmän määrällinen osuus populaatiosta mikä hyvänsä. Näin termiä käytteli äsken Riitta Auvinen, joka puhui naisista sortettuna vähemmistönä mutta jaksoi kuitenkin aina muistuttaa, että naisia on enemmän kuin miehiä.

Jaakkolan kirja antaisi aihetta pitkäänkin pohdiskeluun ohi kielentutkimuksen ja sosiologian. Toivon, että Ruotsin

opetusviranomaiset paneutuvat pohdiskeluun; Magdalena Jaakkola on tiivistänyt Tornionjokilaakson kielellisen todellisuuden ajatuksia antavaan muotoon. Mikäli pohdinnoista syntyy konkreettisia toimia Ruotsin Tornionjokilaakson kielenopetuksen uudelleen järjestämiseksi, on kokeiltuja menetelmiä löydettävissä varsin läheltä, Norjan saamelaislasten ja Suomen ruotsalaislasten koulutuksesta.

Tuomo Tuomi